

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาที่มีบุตรคนแรกและทารกอายุ 1-12 เดือน และหาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางการวิจัย ครอบคลุมหัวข้อเรื่องตามลำดับดังนี้

1. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร
2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก (mother-infant interaction) เป็นพฤติกรรมที่เป็นปฏิริยาโต้ตอบซึ่งกันและกันระหว่างมารดาและทารกที่เกิดขึ้นเป็นลำดับต่อเนื่องและเป็นพลวัตรขณะที่มารดาและทารกมีกิจกรรมร่วมกัน (Barnard , Hammond, Booth, Bee, Mitchell & Spieker, 1989; Sumner & Spietz, 1994) โดยต่างฝ่ายต่างแสดงพฤติกรรมโต้ตอบกันตามบทบาทของตน แนวคิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกนั้นนิยมใช้รูปแบบของบาร์นาร์ด เนื่องจากมีงานวิจัยสนับสนุนมากมาย ซึ่งบาร์นาร์ด ได้ประยุกต์งานของบราเซลตัน (Brazelton as cited in Organeck, 1992) และคลาส์และเคนเนล (Klaus & Kennell as cited in Organeck, 1992) มาใช้ในการศึกษาและพัฒนาเป็นแนวคิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาหรือผู้ดูแลและทารกหรือเด็กเล็ก

ความสำคัญของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกนั้นมีความสำคัญต่อทั้งมารดา คือ ช่วยในการปรับตัวสู่บทบาทการเป็นมารดา และทารก คือ ช่วยในการเจริญเติบโตและการพัฒนาการ ซึ่งจะขึ้นอยู่กับลักษณะปฏิสัมพันธ์ บาร์นาร์ด กล่าวว่าลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก แบ่งได้เป็น

2 ลักษณะ ได้แก่ ปฏิสัมพันธ์ที่ดีหรือปฏิสัมพันธ์ทางบวก และปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดีหรือปฏิสัมพันธ์ในทางลบหรือการไม่มีปฏิสัมพันธ์ (Barnard et al., 1989)

ปฏิสัมพันธ์ที่ดีหรือปฏิสัมพันธ์ในทางบวก

ปฏิสัมพันธ์ที่ดีหรือปฏิสัมพันธ์ทางบวกระหว่างมารดาและทารก หมายถึง มารดาหรือทารกแสดงพฤติกรรมแล้วอีกฝ่ายได้ตอบพฤติกรรมอย่างสอดคล้องกัน ลักษณะพฤติกรรมโต้ตอบกันระหว่างมารดาและทารก ได้แก่ พฤติกรรมทางบวก เช่น พูดยิ้มหรือปรับเสียงสูงต่ำ สีหน้ายิ้มแย้ม สัมผัสที่อ่อนโยน เป็นต้น พฤติกรรมมีความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น เมื่อทารกคูดปากหรือมีมารดาให้อาหารทารก เมื่อทารกหันหน้ามาหามารดา มารดาสบตา พูดยิ้มกับทารกด้วยเสียงที่นุ่มนวล เป็นต้น และความสม่ำเสมอและคงที่ในการแสดงพฤติกรรมโต้ตอบ เช่น เมื่อทารกสื่อสัญญาณหิวมารดาตอบสนองด้วยการให้อาหารทารกทุกครั้ง เป็นต้น (Barnard et al., 1989., Olds et al., 1996; Sumner & Spietz, 1994)

ปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมารดาและทารก ช่วยให้มารดาปรับตัวสู่บทบาทมารดาได้ดี โดยเมื่อมารดาสามารถอ่านและแปลความหมายของสัญญาณทารกและตอบสนองได้ตรงกับความต้องการของทารก ทำให้ทารกแสดงพฤติกรรมโต้ตอบที่เป็นเหมือนรางวัลที่ให้แก่มารดาเช่น ทารกหยุดร้องไห้เองหลังจากที่ได้รับการปลอบโยนจากมารดา เป็นต้น มารดาจะรับรู้ว่าการปฏิบัติของตนสามารถตอบสนองทารกได้ถูกต้องจึงมีความพึงพอใจ มั่นใจในการดูแลทารกและยินดีที่จะมีปฏิสัมพันธ์กับทารกอย่างต่อเนื่อง (Barnard et al., 1989., Olds et al., 1996)

สำหรับทารกการมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมารดาและทารกทำให้ทารกมีโอกาสเรียนรู้โดยผ่านประสาทสัมผัส เช่น การมองเห็น การได้ยิน และการสัมผัส เป็นต้น ส่งผลให้ทารกมีการเจริญเติบโตและพัฒนาการที่ดี ทั้งด้านร่างกาย ด้านสติปัญญา และด้านจิตใจอารมณ์สังคม (Blackburn, 1998; Blackburn & Vandenberg, 1993; Lobo et al., 1992) เพราะเมื่อผู้เลี้ยงดูให้การกระตุ้นประสาทสัมผัสแก่ทารก ทำให้มีการคงอยู่ของเซลล์สมองและจุดเชื่อมต่อโยงระหว่างใยประสาทสมองที่จำเป็นต่อพัฒนาการของทารก (นิดยา คชภักดี, 2543; มาลี เอื้ออำนวย, 2543; Blackburn, 1998; Blackburn & Loper, 1992; Mercer, 1998) ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสามารถในการจำและการเรียนรู้ (Blackburn, 1998; Blackburn & Vandenberg, 1993) พัฒนาการด้านร่างกายจากการศึกษาของทัศนีย์ ตรีสายลักษณ์ (2542) พบว่าทารกคลอดก่อนกำหนดที่มีปฏิสัมพันธ์กับมารดาอย่างต่อเนื่องขณะอยู่โรงพยาบาลมีน้ำหนักและความยาวรอบศีรษะเพิ่มขึ้นมากกว่าทารกที่ไม่มีปฏิสัมพันธ์กับมารดา

พัฒนาการด้านสติปัญญาและภาษา จากการศึกษาของบี และคณะ (Bee et al., 1982) ที่ได้ติดตามศึกษามารดาและทารก จำนวน 113 คู่ พบว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะ

ทารกอายุ 1 4 และ 8 เดือน มีความสัมพันธ์กับระดับพัฒนาการด้านสติปัญญา เมื่อทารกอายุ 12 เดือน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะทารกอายุ 4 8 12 และ 24 เดือน เป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถทำนายระดับสติปัญญาของทารกเมื่อทารกอายุ 26 และ 48 เดือน และจากการศึกษาของ โคทส์และ เลวิส (Coates & Lewis, 1984) เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาและทารก จำนวน 40 คู่ พบว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะทารกอายุ 3 12 และ 24 เดือน มีความสัมพันธ์กับความสามารถในการสนทนา การเรียนรู้คำศัพท์ใหม่ๆ ความสามารถในการเรียนคณิตศาสตร์ เมื่ออายุ 6 ปี ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ โฮล์ดิทซ์-ควาวีส บาพเลท และเบลเยีย (Holditch-Davavis, Bartlett, Belyea, 2000) เกี่ยวกับผลของปฏิสัมพันธ์ต่อพัฒนาการด้านสติปัญญาและภาษา พบว่าทารกที่มีระดับคะแนนปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกสูงจะมีระดับพัฒนาการด้านภาษา และสติปัญญาสูงกว่าทารกที่มีระดับคะแนนปฏิสัมพันธ์ต่ำ และทารกที่มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับมารดา ตั้งแต่วัยทารกเมื่อเติบโตเป็นเด็กวัยเรียนและวัยรุ่นจะมีระดับสติปัญญา ความสามารถในการเรียน คณิตศาสตร์ ความรับผิดชอบ และความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองสูงกว่าเด็กที่มีปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดีกับมารดา และการศึกษาของแมกกิลส์-อีแวนและแฮริสัน (Magill-Evans & Harison, 1999) ได้ศึกษาผลกระทบยาวถึงความสัมพันธ์ระหว่างปฏิสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดาและทารกวัย 3 และ 12 เดือนต่อพัฒนาการทางด้านสติปัญญาและภาษาของทารกเมื่ออายุ 18 เดือน พบว่าทารกกลุ่มที่มีคะแนนปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกอยู่ในระดับสูงมีคะแนนระดับสติปัญญาสูงกว่าทารกกลุ่มที่มีคะแนนการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกในระดับต่ำ

พัฒนาการด้านจิตใจอารมณ์สังคม การมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมารดาและทารกนั้นเมื่อทารกแสดงพฤติกรรมหรือสื่อสัญญาณที่บอกถึงความต้องการและได้รับการตอบสนองอย่างเหมาะสม ทารกจะเรียนรู้ว่าพฤติกรรมของตนมีความสำคัญต่อมารดา ทารกจึงมีความไว้วางใจต่อมารดาและสร้างความผูกพันที่มั่นคงกับมารดา ซึ่งเป็นพื้นฐานการสร้างสัมพันธ์ภาพกับบุคคลอื่นๆ (Leitch, 1999; Olds et al., 1996; Sumner & Spietz, 1994) ทารกจึงมีปัญหาด้านพฤติกรรมและอารมณ์น้อย (Beckwith et al., 1992) จากการศึกษาของเวนด์แลนด์-คาร์โรและคณะ (Wendland-Carro et al., 1999) เกี่ยวกับผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกต่อพัฒนาการด้านสังคม พบว่าการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกในระยะแรกเกิดส่งเสริมให้ทารกวัย 1 เดือนมีความสามารถในการมีปฏิสัมพันธ์ เช่น มีการส่งเสียงโต้ตอบกับมารดา มีการประสานสายตากับมารดา สามารถยิ้มให้กับมารดา ซึ่งเป็นพัฒนาการด้านสังคมของทารกและการศึกษาผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกต่อพัฒนาการทางด้านอารมณ์ของ คาฮานาคัลแมน และวอล์กเกอร์แอนดิวส์ (Kahana-Kalman & Walker-Andrews, 2001) พบว่า ทารกวัย 3.5 เดือน สามารถรับรู้ถึงอารมณ์ที่แสดงออกทางสีหน้าและน้ำเสียงของมารดาได้เมื่อมารดาแสดงอารมณ์ที่มีความสุข

ทารกจะยิ้มสดใส ถ้าหากมารดามีความรู้สึกซึมเศร้าทารกจะแสดงสีหน้าเหมือนจะร้องไห้หรือร้องไห้

ปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดีหรือปฏิสัมพันธ์ทางลบหรือการไม่มีปฏิสัมพันธ์

ปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดีหรือปฏิสัมพันธ์ในทางลบหรือการไม่มีปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การที่มารดาหรือทารกแสดงพฤติกรรมโต้ตอบกันอย่างไม่สอดคล้องหรือไม่ได้รับการโต้ตอบซึ่งกันและกัน (Barnard et al., 1989) การแสดงพฤติกรรมโต้ตอบด้วยพฤติกรรมทางลบ เช่น เพิกเฉย ปฏิเสธ หลีกเลียง ไม่แสดงความรู้สึกทางสีหน้า หรือแสดงอารมณ์โกรธ สัมผัสหรือจับต้องทารกอย่างรุนแรง ใช้คำพูดไม่เหมาะสม เป็นต้น (Isabella, 1993) ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจาก มารดาหรือทารกไม่สามารถปรับพฤติกรรมโต้ตอบซึ่งกันและกันให้มีความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเป็นการมีปฏิสัมพันธ์ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่พร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์ เช่น ขณะทารกหลับมารดาพยายามปลุกทารกขึ้นมาเพื่อให้ทารกโต้ตอบมารดาด้วยการร้องไห้แง (Isabella & Belsky, 1991)

ปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดีหรือปฏิสัมพันธ์ในทางลบหรือการไม่มีปฏิสัมพันธ์ ทำให้มารดาอาจรับรู้ตนเองไม่มีความสามารถในการดูแลทารก ท้อแท้ หดหู่ใจ และไม่มีมั่นใจในการดูแลทารก (Sumner & Spietz, 1994) มารดาเห็นว่าการดูแลทารกเป็นเรื่องยาก และปรับตัวสู้รบพาทมารดาได้ยากลำบาก ส่งผลให้มารดาไม่มีความสุขในการปฏิบัติบทบาทและไม่มีความรักความผูกพันต่อทารก (Mercer, 1990; Olds et al., 1996) มารดาอาจเกิดภาวะเครียดและซึมเศร้าได้ง่าย อาจหลีกเลี่ยงการดูแลทารกหรือทอดทิ้งทารกหรือปฏิบัติต่อทารกด้วยความรุนแรง หรือกระตุ้นทารกมากเกินไป จนเป็นการทารุณกรรมทารกได้ (Barber et al., 1999) ส่งผลให้ทารกมีบุคลิกภาพตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาและไวต่อสิ่งกระตุ้นมากเกินไป ไม่ไว้วางใจต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม ปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่แปลกใหม่ได้ยาก (Isabella, 1993) การกระตุ้นประสาทสัมผัสของทารกอย่างไม่เหมาะสม ทำให้เซลล์ประสาทและจุดเชื่อมโยงระหว่างเซลล์ประสาทถูกขจัดทิ้ง (นิตยา ษขภักดี, 2543) สมองทารกจึงไม่ได้รับการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้ทารกเสี่ยงต่อพัฒนาการล่าช้า ด้านจิตใจอารมณ์ ด้านสติปัญญา (Beck et al., 1992; Holditch-Davis et al., 2000; Sumner & Spietz, 1994) ดังการศึกษาของอิสเบลลา (Isabella, 1993) พบว่าปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ดีหรือการไม่มีปฏิสัมพันธ์ ส่งผลให้ทารกไม่มีความผูกพันที่มั่นคงกับมารดา

ลักษณะพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกตามรูปแบบของบาร์นาร์ด กล่าวถึงแนวคิดหลักเกี่ยวกับพฤติกรรมที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกไว้ 6 ประการดังนี้ (Sumner & Spietz, 1994)

1. การแสดงพฤติกรรมโต้ตอบซึ่งกันและกันอย่างสอดคล้องและเหมาะสม (contingency) หมายถึง การแสดงพฤติกรรมโต้ตอบซึ่งกันและกันได้อย่างเหมาะสม เช่น เมื่อทารกหันหน้ามาที่มารดา มารดาตอบสนองด้วยการยิ้มและ/หรือพูดคุยด้วย
2. การอุ้มหรือจัดท่าแก่ทารก (positioning) มารดามีการอุ้มหรือจัดท่าทารกขณะทำกิจกรรมโดยมีความง่ายต่อการสังเกตสื่อสัญญาณทารก ทารกมีความปลอดภัย และสามารถเคลื่อนไหวแขนขาได้สะดวก เช่น มารดาอุ้มทารกในท่าหรือตำแหน่งที่มารดาและทารกสามารถประสานสายตากันได้ ทารกสามารถเคลื่อนไหวแขนได้อิสระ ไขว่คว้าสัมผัสเพื่อการเรียนรู้
3. การพูดคุยกับทารก (verbalness) พูดคุยด้วยน้ำเสียงนุ่มนวล อาจจะร้องเพลงหรือฮัมเพลง หรือปรับเสียงสูงต่ำ การพูดคุยที่มีเนื้อหาคำพูดเกี่ยวกับกิจกรรมที่ทารกกำลังปฏิบัติ เช่น พูดเกี่ยวกับอาหารที่กำลังรับประทาน
4. ความไวและการตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารก (sensitivity) มารดาสามารถอ่านและแปลสื่อสัญญาณทารกได้ถูกต้อง
5. ภาวะอารมณ์ของมารดาและทารก (affection) พฤติกรรมที่แสดงอารมณ์ ความรู้สึกของมารดาและทารก เช่น ท่าทาง สีหน้า น้ำเสียงที่พูดคุย ซึ่งจะแบ่งเป็นอารมณ์ทางบวก ได้แก่ การยิ้ม หัวเราะ อารมณ์ทางลบ ได้แก่ ทารกร้องไห้แง มารดาหน้าบูดบึ้ง
6. ความพร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์หรือยุติการมีปฏิสัมพันธ์ของทารก (engagement/disengagement) การแสดงพฤติกรรมของมารดาและทารกที่แสดงความสนใจและพร้อมสำหรับมีปฏิสัมพันธ์ หรือ พฤติกรรมปฏิเสธเมื่อต้องการหยุดปฏิสัมพันธ์ ซึ่งความพร้อมของทารกนั้นสังเกตได้จากภาวะหลับตื่นของทารก ซึ่งทารกพร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์เมื่อทารกอยู่ในภาวะตื่นและทารกไม่พร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์หรือต้องการยุติการมีปฏิสัมพันธ์เมื่อเริ่มเข้าสู่ระยะหลับ

องค์ประกอบของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

แนวคิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกตามรูปแบบของบาร์นาร์ด กล่าวถึงคุณลักษณะ (characteristics) หรือการตอบสนองซึ่งกันและกัน (responsiveness) ของมารดาและทารกขณะมีปฏิสัมพันธ์ ดังนี้ (Barnard et al., 1989; Sumner & Spietz, 1994)

1. คุณลักษณะของมารดา

1.1 ไวและตอบสนองต่อสัญญาณของทารก (sensitivity to cues) หมายถึง มารดาแสดงพฤติกรรมรับรู้และเข้าใจความหมายต่อสัญญาณของทารกที่แสดงออกมาอย่างถูกต้องและให้การตอบสนองทารกทันที เช่น เมื่อทารกแสดงสัญญาณต้องการมีปฏิสัมพันธ์ เช่น จ้องหน้า ยิ้ม ให้มารดา มารดาแสดงพฤติกรรมโต้ตอบด้วยการจ้องหน้าสบตาทารก ยิ้มให้ทารก พูดยกยกับทารก เป็นต้น (Barnard et al., 1989; Sumner & Spietz, 1994) ขณะมีปฏิสัมพันธ์มารดาและทารกต้องอยู่ในตำแหน่งหรือท่าที่ที่มารดาสามารถมองใบหน้าและดวงตาของทารกได้ชัดเจน เนื่องจากทารกแรกเกิดมีช่วงความจำที่สั้นประมาณ 5-15 วินาที จึงแสดงความสนใจหรือการรอการโต้ตอบที่จะเกิดขึ้นภายในช่วงเวลาสั้นๆ และควรให้การตอบสนองทารกทันทีหรือตอบสนองภายในเวลา 15 วินาที (Isabella & Belsky, 1991)

1.2 บรรเทาความไม่สุขสบายแก่ทารก (alleviation of distress) หมายถึง การตัดสินใจและปฏิบัติเพื่อปลอบ โยนทารกให้บรรเทาจากความไม่สุขสบายที่มีสาเหตุจากภายในและภายนอกร่างกายของทารกได้อย่างมีประสิทธิภาพ มารดาจะปลอบโยนทารกตามความรู้และประสบการณ์ของมารดา (Snow, 1998; Sumner & Spietz, 1994) เช่น อุ้มทารกแนบอก พูดยกยกับทารกด้วยเสียงนุ่มนวล ห่อตัวทารกให้อุ่นสบาย

1.3 ส่งเสริมพัฒนาการด้านจิตใจอารมณ์สังคมและสติปัญญา (social-emotional and cognitive growth fostering) หมายถึง การปฏิบัติของมารดาเพื่อส่งเสริม การได้ยิน การมองเห็น และการสัมผัสแก่ทารก เช่น มารดาอุ้ม หัวเราะ พูดยกยกับทารกด้วยเสียงสูงต่ำและนุ่มนวล สัมผัสร่างกายทารกอย่างอ่อนโยน (Sumner & Spietz, 1994, Snow, 1998)

มารดาที่มีคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้นจะต้องอาศัยประสบการณ์ การสังเกต และการเรียนรู้ ทำความเข้าใจเกี่ยวกับสัญญาณทารก ซึ่งมารดาที่มีบุตรคนแรกนั้นอาจขาดความรู้และประสบการณ์ตรงในการเลี้ยงดูบุตรของตนจึงทำให้มารดาที่มีบุตรคนแรกมักมีปัญหาเกี่ยวกับการแสดงพฤติกรรมตอบสนองต่อความต้องการทารกเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับทารกไม่ถูกต้องและเหมาะสม

2. คุณลักษณะของทารก

2.1 ตอบสนองต่อมารดา (responsiveness to caregiver/parent) หมายถึง ความสามารถของทารกในการแสดงพฤติกรรมตอบสนองต่อมารดาเมื่อมารดาพยายามปลอบโยนหรือตอบสนองความต้องการของทารก (Sumner & Spietz, 1994) เช่น หุขุคร้องไห้ ยิ้มตอบ ส่งเสียงอ้อแอ้ เคลื่อนตัวเข้าหามารดา

2.2 แสดงสื่อสัญญาณที่ชัดเจน (clarity of cue) หมายถึง ทารกแสดงพฤติกรรมสื่อสารให้มารดารับรู้และแปลความหมายของพฤติกรรมของทารกได้ง่าย (Sumner & Spietz, 1994) สื่อสัญญาณของทารกอาจจะแบ่งเป็นได้เป็น 2 กลุ่ม คือ สื่อสัญญาณพร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์ (engagement) เช่น จ้องหน้าสบตา ยิ้ม ส่งเสียงอ้อแอ้ เคลื่อนตัวเข้าหามารดา และการต้องการปฏิเสหรือต้องการยุติการมีปฏิสัมพันธ์ (disengagement) เช่น มีการเปลี่ยนแปลงของสีผิว หายใจเร็วขึ้น อาเจียน สะอึก จาม หาว เลิกจ้องมอง หรือหลับตาลง (Higley, 1996)

ทั้งนี้ความสามารถในการแสดงสื่อสัญญาณและตอบสนองต่อมารดาของทารกขึ้นอยู่กับระดับพัฒนาการของทารก (Phidham, 1990)

พัฒนาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

พัฒนาการการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกมีการปรับเปลี่ยนตามพัฒนาการของทารกซึ่งสอดคล้องกับการปรับตัวสู่บทบาทมารดาในระยะขวบปีแรกของทารก พัฒนาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกสามารถแบ่งได้ดังนี้ (Sander as cited in Nelms & Mullin, 1982)

1. ระยะเริ่มต้น (initial adaptation) เริ่มจากทารกแรกเกิด จนถึงอายุประมาณ 2 เดือน เป็นระยะเริ่มแรกที่มีการมีปฏิสัมพันธ์ ระยะนี้ทารกจะพัฒนาสื่อสัญญาณที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมตนเองเช่น การหลับตื่น การรับประทานอาหาร ทารกเริ่มเรียนรู้พฤติกรรมตอบสนองต่อมารดา ทารกยังแสดงสื่อสัญญาณได้ไม่ชัดเจนนัก ส่วนใหญ่ทารกจะแสดงพฤติกรรมโดยการร้องไห้ ทารกสามารถรับรู้และให้ความสนใจต่อแสง เสียง การรับรส การไต่กลิ้ง และการสัมผัสจากมารดา ส่วนมารดาจะพัฒนาการอ่านและแปลสื่อสัญญาณทารกและตอบสนองพฤติกรรมทารก เช่น การจ้องหน้า พุดคุยกับทารก สัมผัสทารก เป็นต้น สื่อสัญญาณของทารกที่พบได้ในระยะแรกเกิดจนถึงอายุ 2 เดือน ได้แก่ สื่อสัญญาณหิวทารกจะแสดงพฤติกรรม เช่น ร้องไห้ งอแงหันหน้าเข้าหาผู้เลี้ยงดู งอแง แอปาก ทำเสียงดูดปาก เอามือเข้าปากหรือดูดนิ้วมือ สื่อสัญญาณอึดทารกจะแสดงพฤติกรรม เช่น เปลี่ยนจากภาวะตื่นเป็นภาวะหลับ เขยียดแขนขา แอนหลังและหันหน้าออกจากผู้เลี้ยงดู นอกจากนี้ทารกในระยะ 2 เดือนแรกจะสามารถแสดงสื่อสัญญาณหลับตื่นได้ ในระยะเริ่มต้นพัฒนาการนี้อาจใช้เวลาเป็นนาทีก่อนหรือเป็นวันกว่ามารดาจะกล้าอุ้มทารก ระยะนี้จะเกิดขึ้นเมื่อมารดาได้พบเห็นทารกเป็นครั้งแรก

2. ระยะแลกเปลี่ยนปฏิสัมพันธ์ (reciprocal exchange) เมื่อทารกอายุประมาณ 2 เดือนถึง 5 เดือน ระยะนี้ระบบประสาทส่วนกลางของทารกมีวุฒิภาวะมากขึ้น ทารกจึงสามารถแสดงสื่อ

สัญญาณได้ชัดเจนมากขึ้น และแสดงพฤติกรรมโต้ตอบมารดาได้ดีขึ้น ทารกสามารถควบคุมร่างกายได้ดีขึ้น การแสดงออกทางสีหน้าชัดเจนมากขึ้นและเริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับมารดาก่อน สื่อสัญญาณที่สามารถพบได้ในระยะนี้ คือสื่อสัญญาณพร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์ (engagement) เช่น จ้องหน้าสบตาคีม ส่งเสียงอ้อแอ้ เคลื่อนตัวเข้าหามารดา และการต้องการปฏิเสธหรือต้องการยุติการมีปฏิสัมพันธ์ (disengagement) เช่น ร้องไห้ แอนตัวไปด้านหลัง กางนิ้วมือและโบกมือปฏิเสธยกมือผลักมารดา ระยะนี้มารดาจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับทารก มารดาจะเรียนรู้ที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับทารก โดยมารดาจะพยายามเรียนรู้อุปนิสัย บุคลิก และปฏิกิริยาตอบสนองของทารกเมื่อได้รับการกระตุ้น มารดาจะดูแลทารกอย่างใกล้ชิดและยอมรับทารกในฐานะบุคคล ในระยะนี้ทารกมีการปรับกิจวัตรประจำวัน เช่น การกิน การนอน การขับถ่ายให้เป็นระบบมากขึ้น และจะแสดงพฤติกรรมความต้องการที่ชัดเจนขึ้น หากมารดาสามารถแปลความหมายพฤติกรรมทารกได้ถูกต้องและแม่นยำ มารดาจะเกิดความมั่นใจในความสามารถของตนในการดูแลทารก

3. ระยะทารกเริ่มแสดงพฤติกรรมกำหนดทิศทางการมีปฏิสัมพันธ์ (early directed activity of the infant) เริ่มเมื่อทารกอายุประมาณ 5 เดือน ถึงอายุประมาณ 9 เดือนทารกสามารถควบคุมการเคลื่อนไหวของร่างกายอย่างมีจุดมุ่งหมาย และแสดงสื่อสัญญาณถึงอารมณ์อย่างชัดเจนและหลากหลาย เช่น ชอบหรือไม่ชอบ กลัว สนุกสนาน ทารกมีความกระตือรือร้นที่จะเริ่มมีปฏิสัมพันธ์ก่อน มารดาตอบสนองต่อความต้องการของทารกอย่างเป็นระบบมากขึ้น

4. ระยะยึดมารดาเป็นศูนย์กลาง (focalization on mother) เริ่มเมื่อทารกอายุ 9-15 เดือนทารกจะพยายามควบคุมสิ่งแวดล้อมรอบตัวโดยยึดมารดาเป็นศูนย์กลาง ทารกจะต้องการมารดามาก ทารกสามารถแยกแยะมารดากับคนแปลกหน้าได้ ส่วนมารดาจะเป็นผู้ให้อาหารและอุ้มทารกหรือเล่นกับทารกได้ดีขึ้น

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกเกิดเป็นวงจร (interactional cycle) ทั้งมารดาและทารกจะตอบสนองซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง เป็นระบบและสร้างแบบแผนของพฤติกรรมร่วมกัน

ขั้นตอนการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

ขั้นตอนการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก แบ่งได้เป็น 7 ระยะ (Olds, London & Ladewig, 1996; Reeder, Martin & Koniak, 1992)

1. ระยะเริ่มต้น (initiation) เป็นระยะที่มารดาและทารกเริ่มมีปฏิสัมพันธ์กัน โดยอาจจะเริ่มจากมารดาอุ้มทารกไว้ในท่าเผชิญหน้า เพื่อให้ใบหน้าของมารดาอยู่ในระดับพอดีกับสายตาทารก มารดาและทารกจะมองหน้ากัน ทารกอยู่ในท่าผ่อนคลาย เคลื่อนไหวแขน ขาช้าๆ

2. ระยะทำความรู้จัก (orientation) เป็นระยะที่ต่างฝ่ายต่างคาดหวังต่อการแสดงพฤติกรรมการมีปฏิสัมพันธ์ของอีกฝ่าย ทารกจะมีความตื่นตัว จ้องมองประสานสายตากับมารดา และเคลื่อนไหวร่างกายเข้าหามารดาเพื่อพยายามใกล้ชิดกับมารดา

3. ระยะสนใจ (state of attention) เป็นระยะที่ต่างฝ่ายต่างสนใจพฤติกรรมของกันและกันโดยมารดาจะยิ้ม แสดงสีหน้าท่าทางต่างๆเพื่อกระตุ้นทารก พูดยกย่องทารก ทารกจะตอบสนองโดยการยิ้ม มักทำสีหน้าตามมารดา ส่งเสียงอ้อแอ้ เคลื่อนไหวแขนขาเป็นจังหวะตามน้ำเสียงสูง ต่ำของมารดา

4. ระยะเร่งความสนใจ (acceleration) เป็นระยะที่ทารกมีความสนใจสูงสุด ทารกจะแสดงออกโดยการส่งเสียง ยิ้มและเคลื่อนไหวส่วนต่างๆของร่างกายมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตาเบิกกว้าง หน้าตาสดใสมากขึ้น

5. ระยะตื่นตัวสูงสุด (peak of excitement) ทารกจะมีปฏิกิริยาทั้งตัว การเคลื่อนไหวมีลักษณะกระตุกขึ้นลง (jerky) เอนเข้าหามารดา พยายามใส่นิ้วมือเข้าปาก ไขว่คว้ามือแม่

6. ระยะลดความสนใจ (deceleration) เป็นระยะที่ความตื่นตัวของทารกลดลง ความสนใจลดลง การเคลื่อนไหวช้าลงดวงตาหรี่ลง ทารกจะหาว คุณนิ้วมือ เอนลำตัวออกจากมารดา

7. ระยะยุติการมีปฏิสัมพันธ์ (withdrawal) เป็นระยะที่มารดาและทารกมีการยุติโต้ตอบพฤติกรรม ทารกหันลำตัวผลจากมารดา ละสายตาจากมารดา มารดาจะหยุดพูดยกย่อง หยุดกระตุ้น มารดาจะอุ้มทารกไว้เฉยๆระยะนี้หากมารดาพยายามจะมีปฏิสัมพันธ์กับทารกอีกครั้งมักไม่ได้ผล ระยะนี้จะป้องกันทารก

มารดาและทารกบางคู่อาจจะไม่เป็นไปตามวงจรปฏิสัมพันธ์ก็ได้และไม่ได้หมายความว่ามารดาและทารกคู่นั้นผิดปกติหรือมีข้อบกพร่องในการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร

การให้อาหารทารกเป็นกิจกรรมการดูแลทารกประจำวันที่มีมารดาปฏิบัติเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานด้านร่างกายของทารก (Vincent, 2002) และการให้อาหารเป็นกิจกรรมที่เอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์เพราะเป็นช่วงที่ทารกตื่นตัว และมีความสนใจเรียนรู้สิ่งต่างๆ (Satter, 1990; Vuillemot, 1998) และเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติวันละหลายครั้ง ทารกวัยแรกเกิดถึง 6 เดือนแรกนั้นจะรับประทานนมเป็นอาหารหลัก หากขาดความพร้อมในการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการเจริญเติบโตของทารกได้ (Pollitt & Wirtz, 1981) เมื่อทารกหิวจะแสดงสื่อสัญญาณหิวซึ่งส่วนใหญ่ทารกจะอยู่ในภาวะตื่น (Blank, 1986) เมื่อ

เข้าสู่ภาวะหลับความสามารถในการดูจะลดลง (Mathew, 1991) การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดา และทารกที่ตื่นนั้นมารดาต้องมีความรู้เรื่องพฤติกรรมสื่อสัญญาณของทารกเพื่อให้สามารถตอบสนอง พฤติกรรมสื่อสัญญาณของทารกได้อย่างเหมาะสม สื่อสัญญาณทารกที่มารดาควรรู้อย่างนี้

สื่อสัญญาณทารกและการตอบสนอง

1. สื่อสัญญาณหิว ความหิวเป็นความตึงเครียดภายในร่างกาย เมื่อทารกหิวจะแสดง พฤติกรรมหลายๆ พฤติกรรมพร้อมกันเป็นกลุ่มสื่อสัญญาณ (Barnard, 1994) เพื่อปลอบโยนตนเอง พร้อมกับสื่อสารให้มารดารับรู้ (Blank, 1986) ทารกจะแสดงสื่อสัญญาณทั้งที่ชัดเจนและไม่ชัดเจน ดังนี้

1.1 ทารกร้องไห้ งอแง หันหน้าเข้าหาผู้เลี้ยงดู งอแขนและอ้าปาก

1.2 ทารกงอข้อศอกและเอามือจับบริเวณใต้คาง ทำเสียงดูดปากเสียงดัง หันหน้าเข้าหาผู้เลี้ยงดู

1.3 ทารกแสดงความสนใจต่อผู้เลี้ยงดูหรือขวดนมหรืออาหาร งอข้อศอกแขนชิด ลำตัวมืออยู่ในระดับอก ทำเสียงดูดปาก

1.4 ทารกเอามือเข้าปากหรือดูด

1.5 ทารกเอนตัวเข้าหาผู้เลี้ยงดู ส่งเสียงอ้อแอ้ กางแขน แสดงท่าที่สนใจในผู้เลี้ยงดู ขวดนมหรืออาหาร

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณหิว เมื่อทารกแสดงสื่อสัญญาณหิวมารดาควร ตอบสนองโดยการป้อนนมแก่ทารก ซึ่งทำในขณะที่ป้อนนมต้องให้ทารกอยู่ในท่าที่ปลอดภัย ป้องกัน การพลัดตก อุ้มให้ศีรษะและลำตัวของทารกสูงกว่าระดับสะโพกประมาณ 30-45 องศา และอุ้ม ทารกให้สามารถเคลื่อนไหวแขนขาได้ ขณะให้นม นอกจากทารกจะได้สารอาหารเพื่อการ เจริญเติบโตแล้วยังเป็นช่วงโอกาสที่ดีในการส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก มารดา ควรอุ้มทารกหรือจัดท่าให้สามารถประสานสายตากับทารก โดยใบหน้าของมารดามีระยะห่างจาก ใบหน้าของทารกประมาณ 7-8 นิ้ว มารดาพูดชักชวนหรือชมเชยทารก มีการปรับระดับน้ำเสียงสูง ต่ำเมื่อพูดกับทารก แสดงสีหน้ายิ้มแย้มหรือหัวเราะมีการสัมผัสร่างกายของทารกอย่างอ่อนโยน หรือมีการหยอกล้อกับทารก (Holditch-Davis, Bartlett, & Belyea, 2000)

2. สื่อสัญญาณอึด ความอึดเกิดขึ้นเมื่อทารกรับประทานอาหารและเมื่ออาหารถูกย่อย เป็นน้ำตาลกลูโคสและดูดซึมโดยลำไส้เล็ก จากนั้นมีการส่งกระแสประสาทไปที่ศูนย์ควบคุมความ

หิว ทำให้ทารกรู้สึกอึดอัดและต้องการที่จะหยุดรับประทานอาหาร (Blank, 1986) เมื่อทารกอึดอัดจะแสดงพฤติกรรมหลายๆ พฤติกรรมพร้อมกัน เป็นกลุ่มสื่อสัญญาณ มีทั้งที่ไม่ชัดเจนและชัดเจน ดังนี้

2.1 ทารกเปลี่ยนจากภาวะตื่นเป็นหลับ ไม่มีการแสดงสีหน้า อมจุกนมหรือห้วนนมไว้เฉยๆ

2.2 ทารกอยู่ในภาวะตื่น เขยิบคางและขาออกจนสุด นิ้วฟ่อนคลาย และคุดน้อยลง

2.3 ทารกอยู่ในภาวะตื่นและส่งเสียงพุดคุยหรือแสดงอารมณ์ทางบวกเช่น ยิ้ม หัวเราะ ส่งเสียงอ้อแอ้ จ้องมองหรือโต้ตอบกับผู้เลี้ยงดู

2.4 ทารกอยู่ในภาวะตื่นและแสดงอารมณ์ทางลบ เช่น ผลักขวดนม หรืออาหารหรือผู้เลี้ยงดู งอแง แอ่นหลัง และหันหน้าออกจากผู้เลี้ยงดู

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณอึด เมื่อทารกแสดงสื่อสัญญาณอึด มารดาควรตอบสนองโดยการหยุดให้นมแก่ทารก (Barnard, 1994) กดคางทารกลงเบาๆ แล้วดึงห้วนนมหรือจุกนมออกจากปากทารก แล้วอึดทารกให้อยู่ในท่านั่งหรือยืน หรืออึดพาดบ่า ลูบหลังทารกเบาๆ เพื่อให้ทารกเรอลมออก ถ้าทารกง่วงหรือหลับมารดาควรนำทารกเข้านอน (ประกายแก้ว ประพศิตถ้อย, 2540) ถ้าทารกอยู่ในภาวะตื่นและต้องการการเล่นหรือพุดคุย มารดาควรเล่นหรือพุดคุยกับทารก

3. สื่อสัญญาณทารกที่แสดงถึงระยะหลับตื่น สามารถแบ่งเป็นระยะย่อย 6 ระยะ คือ

3.1 ระยะหลับลึกหรือระยะหลับสนิท (deep sleep) ใบหน้าของทารกจะผ่อนคลาย เปลือกตาปิดไม่มีการเคลื่อนไหวของตา หายใจสม่ำเสมอ ไม่มีการเคลื่อนไหวของร่างกาย อาจมีการผวาหรือสะดุ้งบ้างแต่อาจจะมีน้อยมาก ในระยะนี้ทารกจะปลุกให้ตื่นยาก ไม่มีการตอบสนองต่อสิ่งกระตุ้นภายนอก แต่หากมีการตื่นทารกจะกลับไปหลับได้อย่างรวดเร็ว เป็นระยะที่ทารกได้พักผ่อนอย่างเต็มที่

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณในระยะหลับลึก เมื่อทารกอยู่ในภาวะหลับลึก มารดาควรนำทารกเข้านอน จัดทำให้ทารกสุขสบาย ส่งเสริมการนอนหลับของทารกโดยจัดสิ่งแวดล้อมให้สงบและป้องกันสิ่งรบกวนการหลับ (Olds, London, & Ladewig, 1996)

3.2 ระยะหลับตื่นหรือระยะหลับไม่สนิท (light sleep) ทารกจะมีการหายใจไม่สม่ำเสมอ อาจหายใจเร็วในระยะหลับสนิทเล็กน้อย เปลือกตาจะปิดอาจมีเปลือกตาเคลื่อนไหวปิดเปิดบ้างในบางครั้ง ภายใต้อาจอามีการเคลื่อนไหวของตาบ่อยๆ (rapid eye movement) อาจมีการขมหรือทำปากคล้ายคุด มีการขยับแขนขาบ้าง บางคนอาจส่งเสียงร้องขึ้นมาเป็นระยะสั้นๆ ทั้งที่ยังหลับตาอยู่ ทารกจะตอบสนองต่อสิ่งกระตุ้นได้มากกว่าในระยะหลับสนิท ซึ่งเป็นผลให้ทารกเปลี่ยนไปสู่ระยะอื่นได้ง่าย

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณในระยะหลับตื่นหรือระยะหลับไม่สนิท เมื่อทารกอยู่ในระยะหลับตื่นมารดาควรกล่อมทารกด้วยการสัมผัส เช่น ตบก้นทารกเบาๆ การเคลื่อนไหว เช่น อุ้มโยก การให้เสียง เช่น ร้องเพลงกล่อมทารก จัดทำทารกให้สุขสบาย จัดสิ่งแวดล้อมให้สงบ และป้องกันการรบกวนการหลับ (Olds, London, & Ladewig, 1996)

3.3 ระยะง่วง (drowsiness) ระยะนี้มักเกิดขึ้นในขณะที่ทารกกำลังจะตื่นหรือกำลังจะหลับ เปลือกตาอาจปิดหรือเปิดก็ได้ ถ้าเปลือกตาเปิดจะปรือ การเคลื่อนไหวของร่างกายยังมีน้อยและเป็นไปอย่างช้าๆ มีการสะดุ้งวายเป็นครั้งคราว ทารกมีปฏิกิริยาต่อสิ่งกระตุ้นที่มาสัมผัสแต่การตอบสนองต่อสิ่งกระตุ้นนั้นเป็นไปได้ช้า ถ้าทิ้งทารกไว้ตามลำพังในระยะนี้ทารกอาจหลับเข้าสู่ระยะหลับได้อีก แต่ถ้ากระตุ้นบ่อยๆ ทารกก็อาจมีการเปลี่ยนไปสู่ระยะต่อไป

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณในระยะง่วง เมื่อทารกอยู่ในระยะง่วงมารดาควรให้การตอบสนองทารก ถ้าหากมารดาต้องการให้ทารกหลับ มารดาควรกล่อมทารกให้นอนหลับต่อด้วยการสัมผัส การเคลื่อนไหว การให้เสียง แต่ถ้าหากมารดาต้องการปลุกทารกให้ตื่นเพื่อทำกิจกรรมแก่ทารก เช่น อาบน้ำ มารดาควรปลุกทารกด้วยการพูด การสัมผัส เช่น ปลุกทารกด้วยเสียงนุ่มนวล การสัมผัสแขนขา ใบหน้าของทารก หรือการอุ้มทารกออกจากที่นอนโดยให้ทารกอยู่ในท่าศีรษะสูง (Olds, London, & Ladewig, 1996; Wendland et al., 1999)

3.4 ระยะตื่นสงบหรือระยะแรกตื่น (quiet alert) เปลือกตาของทารกจะเปิดกว้าง ดวงตาสดใส สนใจต่อสิ่งแวดล้อมที่มากกระตุ้นมากที่สุด เช่น วัตถุหรือเสียง การเคลื่อนไหวของร่างกายยังมีน้อยเป็นระยะที่เหมาะสมกับการมีปฏิสัมพันธ์ หรือเรียนรู้โลกภายนอกมากที่สุด

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณในระยะแรกตื่น เมื่อทารกอยู่ในระยะแรกตื่น มารดาควรตอบสนองโดยการส่งเสริมการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกโดยการจัดทำให้ทารกสามารถประสานสายตากับมารดา มองใบหน้ามารดาและมีการประสานสายตากับทารกในระยะ 7-8 นิ้ว ยิ้ม เล่นหยอกล้อกับทารก พูดคุยกับทารกด้วยเสียงนุ่มนวล อุ้มทารก สัมผัสร่างกายทารกให้ของเล่นสีสันสดใสหรือกระดิ่งแก่ทารก อาบน้ำหรือทำกิจกรรมให้ทารก (Olds, London, & Ladewig, 1996; Wendland et al., 1999)

3.5 ระยะตื่นเต็มที่ (active alert) ระยะนี้จะเกิดตามระยะแรกตื่น ทารกจะแสดงสื่อสัญญาณให้ทราบว่าต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลง เปลือกตาจะเปิดมีการเคลื่อนไหวของร่างกายแขนขาบ่อยเพิ่มมากขึ้น ทารกอาจส่งเสียงอ้อแอ้ สนใจหรือจ้องมองต่อสิ่งแวดล้อมที่มากกระตุ้นน้อยกว่าในระยะแรกตื่น ระยะนี้ทารกจะไวต่อสิ่งที่มารบกวนมากขึ้น และอาจเป็นการยากถ้าจะพยายามสร้างปฏิสัมพันธ์กับทารกในระยะนี้

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณในระยะตื่นเต็มที่ เมื่อทารกอยู่ในระยะตื่นเต็มที่ มารดาควรตอบสนองโดยพยายามปรับระยะของทารกให้เข้าสู่ระยะแรกตื่น และป้องกันไม่ให้เกิดการเข้าสู่ระยะร้องไห้ โดยการหยุดเล่นกับทารกเพื่อให้ทารกได้พัก ปลอดภัยด้วยการสัมผัส เช่น กอด ทารก ตบกันทารกเบาๆ ห่อตัวทารก เป็นต้น การเคลื่อนไหว เช่น อุ้มโยก อุ้มเดินไปมา การให้เสียง เช่น พูตปลอบโยน (Olds, London, & Ladewig, 1996)

3.6 ระยะร้องไห้ (crying) ทารกจะแสดงสื่อสัญญาณการร้องไห้เพื่อใช้ติดต่อสื่อสาร เป็นการตอบสนองที่แสดงความไม่พึงพอใจอย่างมากต่อสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งกระตุ้นที่เกิดจากภายนอกตัวทารก เช่น ความอ่อนล้า ความหิว ความไม่สุขสบาย ในระยะนี้ทารกจะหายใจไม่สม่ำเสมอ มีการส่ายหน้า เปลือกตาอาจเปิดหรือปิดแน่น การเคลื่อนไหวของร่างกายโดยเฉพาะแขนขาจะเคลื่อนไหวอย่างแรง

การตอบสนองต่อสื่อสัญญาณในระยะร้องไห้ เมื่อทารกร้องไห้ มารดาควรตอบสนองโดยการค้นหาสาเหตุการร้องไห้และขจัดสาเหตุที่พบ ปลอดภัยด้วยการพุด การสัมผัส หรือการเคลื่อนไหว จัดให้ทารกอยู่ในท่าแขนขาของเข้าสู่แนวกึ่งกลางลำตัวและวางมือไว้ใกล้ปากทารก ห่อตัว อุ้มโยก ให้ทารกดูดจุกนมปลอม หรือเบนความสนใจของทารกด้วยของเล่นและลดสิ่งกระตุ้นจากสิ่งแวดล้อมภายนอก มารดาควรมีการตอบสนองการร้องไห้ของทารกอย่างรวดเร็วและตอบสนองอย่างสม่ำเสมอต่อการร้องไห้ทุกครั้งของทารก (Ludington-Hoe et al., 2002)

4. สื่อสัญญาณความต้องการเล่นหรือพุดคุย ทารกจะแสดงพฤติกรรมสื่อสัญญาณที่แสดงออกอย่างชัดเจนและไม่ชัดเจนดังนี้

สื่อสัญญาณความต้องการเล่นหรือพุดคุยที่แสดงออกอย่างชัดเจน ได้แก่ พุดอ้อแอ้ จ้องหน้าผู้เลี้ยงดูอย่างสนใจ ยิ้ม หัวเราะให้ผู้เลี้ยงดู ประสานสายตากับผู้เลี้ยงดู ยื่นมือเข้าหาผู้เลี้ยงดู มีการเคลื่อนไหวแขนขาอย่างเป็นธรรมชาติ

สื่อสัญญาณความต้องการเล่นหรือพุดคุยที่แสดงออกอย่างไม่ชัดเจน ได้แก่ ลืมตากว้างเป็นประกาย หน้าตาสดใส ยกศีรษะขึ้นตามองผู้เลี้ยงดู

การตอบสนองสื่อสัญญาณความต้องการเล่นหรือพุดคุย มารดาอาจพุดคุยด้วยเสียงนุ่มนวลและมีการเปลี่ยนระดับเสียงพุด หยอกล้อ ให้ทารกกำมือมารดา

5. สื่อสัญญาณความต้องการหยุดเล่นหรือพุดคุย ทารกจะแสดงพฤติกรรมสื่อสัญญาณที่แสดงออกอย่างชัดเจนและไม่ชัดเจนดังนี้

สื่อสัญญาณความต้องการหยุดเล่นหรือพุดคุยที่ชัดเจน ได้แก่ เงอแง ร้องไห้ แอนหลัง สายหน้า ใช้มือผลักมารดา

สื่อสัญญาณความต้องการหยุดเล่นหรือหยุดคุยที่ไม่ชัดเจน ได้แก่ หาว ใช้มือขยี้ตา หันศีรษะหนี หลับตาแน่น ขมวดคิ้ว หน้าตาเฉยเมยไม่แสดงความรู้สึก

การตอบสนองสื่อสัญญาณความต้องการหยุดเล่นหรือหยุดคุย มารดาอาจปล่อยให้ทารกเล่นคนเดียว ให้ทารกได้นอนพักผ่อน จัดทำให้ทารกสุขสบาย วางมือทารกใกล้ปาก จัดสิ่งแวดล้อมให้สงบ

6. สื่อสัญญาณความไม่สุขสบาย ทารกจะแสดงพฤติกรรมสื่อสัญญาณไม่สุขสบายดังนี้ สื่อสัญญาณความไม่สุขสบายที่แสดงออกชัดเจน ได้แก่ แอนหลัง ร้องไห้ งอแง ยกมือปิดหน้า สายหน้า หันหน้าไปทางอื่น ผลักผู้เลี้ยงดู

สื่อสัญญาณความไม่สุขสบายที่แสดงออกไม่ชัดเจน ได้แก่ เหงื่อเย็นบนขาตรง ใบหน้าเฉยเมย คิ้วขมวด หลับตาแน่น หาว

การตอบสนองสื่อสัญญาณความไม่สุขสบาย มารดาอาจเปลี่ยนผ้าอ้อมให้เมื่อทารกเปียก พูดปออบโยนทารก อุ้มทารก ใช้มือสัมผัสตามร่างกายทารก จัดให้ทารกพักผ่อนในห้องที่เงียบ ห่มผ้าให้ความอบอุ่น

การที่ทารกได้รับการตอบสนองพฤติกรรมสื่อสัญญาณที่รวดเร็ว เหมาะสมจากมารดา จะส่งผลให้ทารกมีอารมณ์ร่าเริง เกิดความรู้สึกผูกพันกับมารดาอย่างมั่นคงปลอดภัย พัฒนาความมั่นใจ ความไว้วางใจต่อบุคคลอื่นซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาบุคลิกภาพในช่วงวัยต่อไป ความรู้เรื่องสื่อสัญญาณทารกของมารดามีความสำคัญต่อคุณภาพปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกเป็นอย่างมาก

ระยะการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารแบ่งได้เป็น 3 ระยะ (Summer & Spietz, 1994)

1. ระยะเริ่มต้นของการให้อาหารทารก เป็นช่วงที่ทารกเริ่มแสดงสื่อสัญญาณหิวมารดาไวและตอบสนองสื่อสัญญาณหิวของทารกด้วยการให้อาหารและทารกแสดงพฤติกรรมพร้อมที่จะรับประทานอาหาร เช่น หันหน้าเข้าหามารดา เอื้อมมือจับขวดนมหรืออาหาร เป็นต้น เมื่อเริ่มรับประทานอาหารช่วงเวลา 1-2 นาทีแรก ทารกอาจจะแสดงสื่อสัญญาณแสดงความตึงเครียดจากความหิวหลังจากนั้นความตึงเครียดจะค่อยๆลดลงเมื่อรับประทานอาหารต่อเนื่อง

2. ระยะกลางของการให้อาหาร เป็นช่วงเวลาที่มารดาและทารกมีปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง พร้อมกับทารกรับประทานอาหารต่อเนื่อง เมื่อทารกรับประทานอาหารไประยะหนึ่งทารกอาจจะมีการหยุดพักก่อนและกลับมาแสดงความสนใจรับประทานอาหารอีกครั้งเมื่อได้รับการ

ปลอดภัยจากมารดาและมารดาให้อาหารทารกต่อไป ช่วงนี้ทารกอาจมีการหยุดพักจากการรับประทานอาหารสักครู่ มารดาอาจรับรู้และแปลสื่อสัญญาณว่าทารกอิ่มได้ซึ่งจะทำให้ทารกได้รับอาหารไม่เพียงพอ

3. ระยะสิ้นสุดการให้อาหาร เป็นระยะที่ทารกรับประทานอาหารเพียงพอแล้วและแสดงสื่อสัญญาณว่าอิ่ม มารดารับรู้และยุติการให้อาหาร

การส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร

แนวทางการส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร แบ่งตามระยะพัฒนาการของทารก มีดังนี้ (Satter, 1990)

ทารกอายุ 1-2 เดือน มารดาควรพัฒนาความไวและตอบสนองสื่อสัญญาณหิว ควรหลีกเลี่ยงการปล่อยให้ทารกร้องนานเกินไปก่อนให้อาหาร เมื่อเริ่มให้อาหารมารดาควรสัมผัสที่แก้มหรือริมฝีปากและรอให้ทารกอ้าปากเอง ประคองเต้านม หรือขวดนมให้อยู่ในมุมที่เหมาะสม ให้ทารกควบคุมเวลาและอัตราเร็วในการรับประทานนมด้วยตนเอง มารดาอุ้มทารกในท่าที่ปลอดภัยและไม่จำกัดการเคลื่อนไหวของทารก ดูแลทารกให้สงบ หากทารกอยู่ในภาวะตื่น ควรจ้องมองประสานสายตา พูดคุยกับทารก หลีกเลี่ยงการขัดขวางการดื่มนมของทารกโดยไม่จำเป็น เช่น อุ้มเรอบ่อยๆ โยกหรือเขย่าขวดนม เป็นต้น ให้เวลาทารกได้หยุดพัก และเริ่มรับประทานอีกครั้ง หลังจากหยุดพัก หยุดให้อาหารเมื่อทารกแสดงสื่อสัญญาณว่าอิ่ม

ทารก 2-6 เดือน การให้อาหารเปลี่ยนแปลงตามเวลาการหลับของทารกเพราะทารกจะนอนหลับช่วงเวลายาวนานขึ้น มารดาควรให้อาหารทารกเมื่อทารกแสดงสื่อสัญญาณหิวขณะให้อาหารมารดาควรแสดงสีหน้าแจ่มใส สัมผัสทารกอย่างอ่อนโยนช่วงหยุดพักรับประทานอาหาร มารดาและทารกจะมีการโต้ตอบกันมากขึ้น และทารกจะกลับมาสนใจรับประทานอาหารต่อเนื่องจนกระทั่งอิ่ม

ทารก 6-12 เดือน ทารกมีพัฒนาการด้านการรับประทานอาหารดีขึ้น การเคี้ยวอาหารและการกลืนสัมพันธ์กัน ทารกสามารถรับประทานอาหารกึ่งแข็งได้ การรับประทานอาหารของทารกเริ่มเป็นเวลาตามมื้ออาหารเหมือนผู้ใหญ่ มารดาควรป้อนอาหารเสริมโดยใช้ช้อนป้อนเป็นจังหวะตามความพร้อมของทารก ไม่ควรบังคับทารกให้รับประทานอาหาร และส่งเสริมให้ทารกหารับประทานอาหารเอง ขณะป้อนอาหารมารดาควรแสดงท่าทางเพื่อกระตุ้นการรับประทานอาหารของทารกและควรจัดสิ่งแวดล้อมให้เป็นส่วนตัว เงียบสงบ

การประเมินปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร

การประเมินปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารควรมีการประเมินปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร การสัมภาษณ์มารดา ร่วมกับการสังเกตพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

1. ประเมินปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารเพื่อประเมินข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก เช่น ทักษะการให้อาหารยาที่ทารกได้รับ โรค Gastroesophageal reflux (GER) และการสำรอกของทารก (Johnson, 2003)
2. การสังเกตพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร โดยใช้เครื่องมือในการสังเกตซึ่งมีหลากหลายเครื่องมือ ดังนี้

2.1 แบบประเมินปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารสำหรับทารกขวบปีแรกของบาร์นาร์ด (Barnard) (Barnard et al., 1989, Sumner & Spietz, 1994) เป็นเครื่องมือที่นิยมใช้กันแพร่หลาย เครื่องมือประกอบด้วยพฤติกรรม 6 ด้าน จำนวน 76 ข้อ ครอบคลุมเนื้อหาที่เกี่ยวข้องดังนี้ คุณภาพของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก การแสดงออกทางสีหน้าของมารดาและทารก การใช้ท่าขณะมีปฏิสัมพันธ์ การสัมผัสและการอุ้มทารก มารดาตอบสนองต่อสื่อสัญญาณหิวและอิ่มของทารก มารดาตอบสนองต่อสื่อสัญญาณความเครียดขณะมีปฏิสัมพันธ์ของทารก การมีปฏิสัมพันธ์ทางลบภาวะตื่นตัวของทารก แบบประเมิน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกของบาร์นาร์ดผู้ที่จะใช้ต้องผ่านการอบรมจาก Nursing Child Assessment Satellite Training (NCAST) ประเทศสหรัฐอเมริกา

2.2 แบบสังเกตพฤติกรรมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกของ มัลเลน กาเซีย-โคล วอห์ มูรีล และ โอฮ์ (Mullen, Garcia-Coll, Vorh, Muriel, & Oh, 1988) ได้พัฒนาจากลักษณะพฤติกรรมของมารดาและทารกแรกเกิดทางด้านลบ พฤติกรรมมารดา เช่น กระตุนนมออกขณะทารกดูด เปลี่ยนท่าทารกบ่อยขณะให้นม เป็นต้น พฤติกรรมทารก เช่น ปฏิเสธนม ไม่ดูดนม ร้องไห้ งอแง เป็นต้น

2.3 The Feeding Scale พัฒนาจาก global rating scale standardized โดยชาทัวร์ (Chatoor as cited in Overview, 1998) สำหรับประเมินคุณภาพปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดากับทารกและเด็กวัยหัดเดิน (mother-infant/ toddler interactions) หัวข้อในการประเมินประกอบด้วย 3 ส่วน คือ การปรับสมดุลของร่างกาย (homeostasis) ความรักความผูกพัน (attachment) และการแยกจาก (separation) ผลการประเมินสามารถแยกเป็นทารกที่มีความผิดปกติเกี่ยวกับการให้อาหาร เครื่องมือ

ประกอบด้วยการสังเกตพฤติกรรมบิดามารดา 26 ข้อ และการสังเกตพฤติกรรมทารกหรือเด็กวัยหัดเดิน 20 ข้อ

2.4 แบบสัมภาษณ์และแบบสังเกตปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาวัยรุ่นและทารกขณะให้อาหารของไพลิน นัดสันเทียะ (2546) ได้พัฒนาตามแนวคิดของบาร์นาร์ดร่วมกับการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เป็นแบบสังเกตชนิดตรวจสอบรายการ มี หรือ ไม่มี จำนวน 26 ข้อ ประกอบด้วยพฤติกรรมมีปฏิสัมพันธ์ของมารดาวัยรุ่นและทารกเรียงตามลำดับเหตุการณ์ขณะให้อาหารทารก แบ่งเป็นระยะเริ่มต้นของการให้อาหาร จำนวน 6 ข้อ ระยะกลางหรือระหว่างการให้อาหาร จำนวน 18 ข้อ และระยะสิ้นสุดการให้อาหาร จำนวน 2 ข้อ

3. การสัมภาษณ์มารดาเกี่ยวกับประวัติการให้อาหาร แหล่งข้อมูลที่ได้รับเกี่ยวกับการให้อาหาร เป้าหมายในการให้อาหาร เวลาในการให้อาหาร ทักษะในการให้อาหาร การเจริญเติบโตของทารก ความรู้สึกมารดาขณะให้อาหารทารก (Johnson, 2003)

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารครั้งนี้ เป็นการศึกษาในมารดาที่มีบุตรคนแรกและทารกอายุ 1-12 เดือน ในสังคมไทย ซึ่งอาจจะมีความแตกต่างจากสังคมตะวันตก และเพื่อให้เหมาะสมกับสังคมและวัฒนธรรมไทยผู้วิจัยจึงประเมินปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร โดยใช้แบบสังเกตที่ผู้วิจัยดัดแปลงจากแบบสังเกตปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาวัยรุ่นและทารกขณะให้อาหาร ที่สร้างตามแนวคิดปฏิสัมพันธ์ของบาร์นาร์ดร่วมกับการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกตามรูปแบบของบาร์นาร์ด กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกไว้ 3 ด้าน ได้แก่ ปัจจัยด้านมารดา ปัจจัยด้านทารก และปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับมารดาและทารกดังนี้

1. ปัจจัยด้านมารดาที่มีผลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก มารดาเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ปัจจัยด้านมารดา มีดังนี้

1.1 ระดับการศึกษาของมารดา การศึกษาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้บุคคลมีพัฒนาการทางสติปัญญา มีความสามารถในการเรียนรู้และการปรับตัว และมีความสามารถในการตัดสินใจแก้ปัญหาหรือกระทำสิ่งต่างๆ อย่างมีเหตุผล (Engle, Monon & Hadded, 1996) และพร้อมที่จะแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงดูทารกด้วยตนเอง (Steinberg, 1999) จากการศึกษาของ บาร์นาร์ดและคณะ (Barnard et al., 1989) พบว่าการศึกษาเป็นปัจจัยหนึ่งที่มี

อิทธิพลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกมารดาที่มีการศึกษาสูงจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกได้ดี

1.2 อายุของมารดา ปัจจัยด้านอายุมีความสัมพันธ์กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกเป็นอย่างมาก มารดาวัยผู้ใหญ่จะมีวุฒิภาวะด้านจิตใจ อารมณ์สังคม และด้านสติปัญญาเพียงพอสำหรับการปฏิบัติบทบาทมารดา และสามารถปรับตัวเมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตได้ดีกว่ามารดาที่มีอายุน้อยหรือมารดาวัยรุ่น มารดาที่มีบุตรคนแรกนั้นส่วนใหญ่มักจะมีอายุน้อยซึ่งเป็นมารดาวัยรุ่นจะมีการรับรู้และการตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารกน้อยกว่ามารดาวัยผู้ใหญ่ เนื่องจากยังไม่มีวุฒิภาวะด้านต่างๆ เพียงพอสำหรับการเป็นมารดา มีความทนต่อพฤติกรรมของทารกน้อยกว่ามารดาวัยผู้ใหญ่ (Boon, 1994; R.T. Mercer & Ferkitch, 1990; Potts & Horner, 2002) จากการศึกษาของคัลป์ (Culp, 1991) ที่ศึกษาเปรียบเทียบปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารและขณะเล่น ขณะทารกอายุ 6 เดือน พบว่าขณะให้อาหารและเล่นกับทารกมารดาวัยรุ่นมีปฏิสัมพันธ์กับทารกน้อยกว่ามารดาวัยผู้ใหญ่ เช่น การแสดงออกทางสีหน้าท่าทาง การพูดคุย ความพึงพอใจ เอาใจใส่ทารก และมีความอดทนน้อย

1.3 แหล่งช่วยเหลือสนับสนุน (social support) เป็นความพึงพอใจในความจำเป็นพื้นฐานทางสังคมของบุคคลที่ได้รับจากสิ่งแวดล้อมในสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน การมีแหล่งสนับสนุนทางสังคมที่ดีจะช่วยส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก (Clemmens, 2001)

1.4 ความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมหรือสื่อสัญญาณทารก การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก มารดาต้องมีความรู้เกี่ยวกับ ระยะเวลาหลับตื่นของทารก (states of consciousness or sleep/wake states) พฤติกรรมทารก (infant behavior) และพฤติกรรมที่ทารกแสดงว่าทารกพร้อมหรือต้องการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้เลี้ยงดู (engagement cues) หรือพฤติกรรมที่ทารกไม่พร้อมมีปฏิสัมพันธ์ (disengagement cues) เพื่อช่วยให้มารดาเกิดความเข้าใจในทารก แปลความหมายพฤติกรรมและตอบสนองความต้องการของทารกได้อย่างเหมาะสม มีปฏิสัมพันธ์กับทารกได้ดี อันจะนำไปสู่การสร้างสัมพันธภาพระหว่างมารดาและทารก (ชลดา จันทรจ้าว, 2542) จากการศึกษาของปริชาติ คำขาว (2546) ศึกษาผลของการให้ข้อมูลสื่อสัญญาณทารกต่อการรับรู้และการตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารกของมารดาที่มีบุตรคนแรก พบว่าการให้ข้อมูลสื่อสัญญาณทารกแก่มารดาช่วยให้มารดาเรียนรู้สื่อสัญญาณทารกเพิ่มมากขึ้น มีความไวต่อสื่อสัญญาณทารกเพิ่มขึ้น มีการตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารกได้เหมาะสมและมีคุณภาพเพิ่มขึ้น

1.5 ประสบการณ์ในการเลี้ยงดูทารก การที่มารดาจะแสดงบทบาทการเป็นมารดาได้ดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับประสบการณ์การเลี้ยงดูทารกเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่ง (Mercer, 1981) ดังการศึกษาของเบลนค์ (Blank, 1986) พบว่า มารดาที่มีบุตรคนแรกมีการรับรู้ความต้องการด้านร่างกายและ

จิตใจของทารกน้อยกว่ามารดาครรภ์หลัง ซึ่งมารดาที่มีบุตรคนแรกมีคะแนนของการแปลความต้องการของทารกจากพฤติกรรมทารกต่ำกว่ามารดาครรภ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ จะเห็นได้ว่ามารดาที่ขาดประสบการณ์ในการเลี้ยงดูบุตร เช่นมารดาที่มีบุตรคนแรก มีความสามารถในการรับรู้ความต้องการของทารกได้น้อยซึ่งมีผลต่อการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ส่วนมารดาที่มีประสบการณ์ในการเลี้ยงดูบุตรจะเกิดทักษะ ความสามารถที่จะทราบอารมณ์ ความต้องการของทารกและสามารถให้การตอบสนองความต้องการของทารกได้อย่างเหมาะสม (Braungart-Rieker, Garwood, Powers, & Wang, 2001)

1.6 สถานภาพสมรสคู่ การมีสถานภาพสมรสคู่จะทำให้มารดาได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากคู่สมรสในการเลี้ยงดูบุตรและไม่ได้เลี้ยงดูบุตรเพียงลำพัง การมีคู่สมรสเป็นแหล่งสนับสนุนที่สำคัญประการหนึ่งต่อการมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมารดาและทารก (Olds et al., 1996) เช่น การศึกษาของบรูม (Broom, 1994) ศึกษาความสัมพันธ์ที่มีผลต่อความไวในรับรู้และตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารก พบว่าสัมพันธ์ภาพของคู่สมรสที่ดี เช่น การมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคู่สมรส การได้รับการช่วยเหลือจากคู่สมรส มีความสัมพันธ์ทางบวกกับภาวะจิตใจที่มีความสุขของมารดา ส่งผลให้มารดามีปฏิสัมพันธ์ที่ดี มีความไวในรับรู้และตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารก

1.7 ฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ มารดาที่มีฐานะทางสังคม เศรษฐกิจต่ำจะก่อให้เกิดความตึงเครียดในการใช้ชีวิตประจำวันและส่งผลต่ออารมณ์ของมารดาขณะเลี้ยงดูทารก (Mercer, 1990: นวี เบาทรวง, 2538) ในทางตรงกันข้ามมารดาที่มีฐานะ เศรษฐกิจของครอบครัวดี ย่อมมีความพร้อมในการแสวงหาสิ่งสนับสนุนและสิ่งอำนวยความสะดวกทั้งในด้านความเป็นอยู่และการเลี้ยงดูบุตร ทำให้มารดามีเวลาในการสร้างสัมพันธ์ภาพกับบุตรได้มากกว่า สามารถรับรู้ต่อพฤติกรรมและตอบสนองความต้องการของทารกได้อย่างเหมาะสม และมีโอกาสพัฒนาความสามารถในการแสดงบทบาทมารดาได้ดีกว่า (นวี เบาทรวง, 2538)

1.8 ลักษณะครอบครัว ครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย ครอบครัวเดี่ยวเป็นครอบครัวขนาดเล็ก สมาชิกในครอบครัวมีเพียง ส่วนครอบครัวขยายมีสมาชิกในครอบครัว ได้แก่ บิดา มารดา และบุตร รวมทั้งปู่ย่า ตายาย หรือญาติพี่น้อง มารดาที่อยู่ในครอบครัวขยายจะได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนจากเครือญาติ ซึ่งจะช่วยให้มารดาสามารถปรับตัวต่อบทบาทการเป็นมารดาได้ดี การมีแหล่งสนับสนุนทางสังคมที่ดีจะช่วยส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก (Clemmens, 2001)

2. ปัจจัยด้านทารกที่มีผลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก คือ ลักษณะบุคลิกภาพของทารก เช่น ลักษณะทางกาย อุปนิสัย ทารกคลอดก่อนกำหนด ทารกแรกเกิดน้ำหนักน้อย ทารกพิการแต่กำเนิด ทารกที่มีภาวะเจ็บป่วย และอายุหรือระดับพัฒนาการ

2.1 ทารกเกิดก่อนกำหนด และทารกแรกเกิดน้ำหนักน้อย ดังการศึกษาของมุลเลียน (Mullen et al, 1988) ศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกในทารกครบกำหนดน้ำหนักน้อย (SGA)กับทารกครบกำหนดน้ำหนักปกติ (AGA) พบว่าคะแนนปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ให้อาหารของมารดาและทารกครบกำหนดน้ำหนักน้อยต่ำกว่ามารดาและทารกคลอดครบกำหนดน้ำหนักปกติ และเซรท์ (Zahr, 1991) ศึกษาความสัมพันธ์ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ในทารกเกิดก่อนกำหนด พบว่าน้ำหนักแรกเกิดของทารกมีความสำคัญและสามารถทำนายปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกที่อายุ 4 เดือน

2.2 ทารกที่มีภาวะเจ็บป่วยและทารกพิการแต่กำเนิด เช่น ปากแหว่ง เพดานโหว่ ทารกที่มีเนื้องอก ทารกที่ปัญญาอ่อน ทำให้มารดามีภาวะเศร้าโศกหรือสูญเสียในการมีบุตรผิดปกติ ทำให้การสร้างสัมพันธภาพระหว่างมารดาและทารกเป็นไปได้ช้าหรือเป็นไปได้ไม่ดี (จวี เบาทรวง, 2538) ดังการศึกษาของโลโบ (Lobo, 1992) ศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ให้อาหารในทารกโรคหัวใจพิการแต่กำเนิดกับทารกที่มีสุขภาพดี พบว่าทารกกลุ่มที่เป็นโรคหัวใจพิการแต่กำเนิดมีคะแนนปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกต่ำกว่ากลุ่มทารกที่มีสุขภาพดี

2.3 อายุหรือระดับพัฒนาการมีความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก เนื่องจากเมื่อทารกมีอายุเพิ่มมากขึ้นจะมีความสามารถในการแสดงสื่อสัญญาณได้ชัดเจนทำให้มารดาแปลสื่อสัญญาณทารกได้ถูกต้องและตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารกได้อย่างเหมาะสม

2.4 อุปนิสัยของทารก เป็นพฤติกรรมหรือลักษณะที่ติดตัวทารกมาตั้งแต่เกิดซึ่งจะแตกต่างกันออกไป เช่น ทารกบางคนมีลักษณะที่เลี้ยงง่าย และทารกบางคนมีลักษณะที่เลี้ยงยาก ซึ่งมีความสัมพันธ์กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ดังการศึกษาของแฮนและแบงก์ (Han & Bang, 2000) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอุปนิสัยของทารกกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ให้อาหารที่บ้าน กลุ่มตัวอย่างเป็นมารดาและทารกอายุ 1 และ 3 เดือนที่มีสุขภาพแข็งแรง พบว่าอุปนิสัยของทารกมีความสัมพันธ์กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ให้อาหารอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ทารกอายุ 1 และ 3 เดือน

3. ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับมารดาและทารกขณะมีปฏิสัมพันธ์ หมายถึง สิ่งแวดล้อมรอบๆ ในการดำเนินชีวิตของมารดาและทารก

3.1 สภาพแวดล้อมทั่วไป ลักษณะสิ่งแวดล้อมของบ้าน เช่น ความปลอดภัย ไม่มีเสียงรบกวน และบรรยากาศที่ดีเหมาะสมแก่การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ดังการศึกษาของแฮนและแบงก์ (Han & Bang, 2000) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมรอบๆ บ้านกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ให้อาหารทารก ในทารกอายุ 1 และ 3 เดือน พบว่า

สภาพแวดล้อมรอบๆบ้านมีความสัมพันธ์กับคะแนนมารดาในการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารที่ทารกอายุ 1 และ 3 เดือนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก ทั้ง 3 ด้านจะมีความเกี่ยวข้องกันและมีความสำคัญต่อกัน แต่มารดาเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดลักษณะปฏิสัมพันธ์กับทารกเนื่องจากมารดาสามารถเป็นคนกลางเชื่อมระหว่างทารกและสิ่งแวดล้อมในการวิจัยครั้งนี้จึงศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านมารดากับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหาร

โดยสรุปปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารเริ่มตั้งแต่ทารกแสดงสื่อสัญญาณหิว มารดาเริ่มให้อาหารจนกระทั่งยุติการให้อาหารทารก ปฏิสัมพันธ์ที่ดีจะเกิดขึ้นได้เมื่อมารดาและทารกแสดงพฤติกรรมสอดคล้องกันและเหมาะสม การอุ้มหรือจัดทำแก่ทารก การพูดคุยกับทารก ความไวต่อการตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารก ภาวะอารมณ์ของมารดาและทารก ความพร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์หรือยุติการมีปฏิสัมพันธ์ของทารกโดยมีองค์ประกอบทั้งด้านมารดาและทารก ได้แก่ มารดาที่มีความไวและตอบสนองต่อสัญญาณของทารก มารดาบรรเทาความไม่สบายของทารก และมารดาส่งเสริมพัฒนาการด้านจิตใจอารมณ์สังคมและด้านสติปัญญาของทารก ทารกสื่อสัญญาณที่ชัดเจน และตอบสนองต่อมารดาทำให้มารดาสามารถตอบสนองความต้องการของทารกได้ถูกต้อง การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกจะส่งผลต่อพัฒนาการของเซลล์สมองของทารก เมื่อทารกได้รับการกระตุ้นประสาทสัมผัส โดยผ่านทางอารมณ์มองเห็น การได้ยิน การสัมผัสขณะมีปฏิสัมพันธ์กับมารดา ส่งผลให้เซลล์สมองได้รับการกระตุ้นจึงมีการเชื่อมโยงของประสาทสมองเพิ่มมากขึ้น ทำให้เซลล์สมองที่จำเป็นสำหรับพัฒนาการของทารกคงอยู่และพัฒนาการทำงานให้มีประสิทธิภาพ เช่น การคิด การจำ การเรียนรู้ของทารก เป็นต้น การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกจะส่งเสริมความรู้สึกไว้วางใจของทารกต่อตนเองและขยายวงไปสู่ความไว้วางใจต่อบุคคลอื่นที่อยู่ใกล้ชิด และเป็นรากฐานการเจริญเติบโตและพัฒนาการด้านต่างๆ ของทารกในวัยต่อไป

กรอบแนวคิดทฤษฎี

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารในครั้งนี้ใช้แนวคิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกของบาร์นาร์ด (Barnard model) ร่วมกับการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา กล่าวคือปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกหมายถึง พฤติกรรมที่แสดงโต้ตอบซึ่งกันและกันของมารดาและทารกขณะมีกิจกรรมร่วมกัน เช่น

ขณะให้อาหารหรือเล่นกับทารก โดยมีแนวคิดหลักสำคัญ 6 ประการ ได้แก่ การแสดงพฤติกรรมโต้ตอบซึ่งกันและกันอย่างสอดคล้องและเหมาะสม การอุ้มหรือจัดท่าแก่ทารก การพูดคุยกับทารก ความไวต่อการตอบสนองต่อสื่อสัญญาณทารก ภาวะอารมณ์ของมารดาและทารก ความพร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์หรือยุติการมีปฏิสัมพันธ์ของทารกตามการรับรู้ของมารดา กิจกรรมที่มารดาและทารกทำร่วมกันเป็นประจำและบ่อยครั้งและเป็นกิจกรรมที่เอื้อต่อการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดา คือ การให้อาหาร ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกขณะให้อาหารเริ่มต้นเมื่อมารดาหรือทารกเป็นฝ่ายแสดงพฤติกรรมและอีกฝ่ายหนึ่งโต้ตอบพฤติกรรมซึ่งกันและกันตามลำดับ ขั้นตอนการมีปฏิสัมพันธ์เป็นวงจรอย่างต่อเนื่อง แบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะเริ่มต้นของการให้อาหารซึ่งจะเริ่มเมื่อทารกแสดงสื่อสัญญาณหิวและเมื่อมารดาให้อาหารทารก ระยะกลางของการให้อาหารเป็นระยะต่อเนื่องจากระยะเริ่มต้นที่ทารกได้รับอาหารและมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องในระยะนี้รวมถึงช่วงพักจนกระทั่งทารกสนใจการได้รับอาหารอีกครั้ง ระยะสิ้นสุดของการให้อาหารเมื่อทารกสื่อสัญญาณอิ่มและมารดายุติการให้อาหารแก่ทารก ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารก เน้นปัจจัยด้านมารดา คือ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ลักษณะครอบครัว การวางแผนการมีบุตร ระยะเวลาในการเลี้ยงดูบุตร ประสบการณ์การเลี้ยงดูทารก ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงดูทารกและความรู้เรื่องสื่อสัญญาณทารก การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมารดาและทารกจะส่งเสริมความรู้สึกไว้วางใจของทารกต่อตนเองและขยายวงไปสู่ความไว้วางใจต่อบุคคลอื่นที่อยู่ใกล้ชิด และเป็นรากฐานการเจริญเติบโตและพัฒนาการด้านต่างๆของทารกในวัยต่อไป